JADIDCHILIK MEROSI — MILLIY VA MA’NAVIY-AXLOQIY TARBIYANING G‘OYAVIY POYDEVORI SIFATIDA

Xaydarova Dilorom Abduxamidovna
Qo‘qon davlat universiteti katta o‘qituvchisi (PhD)

Annotatsiya: Maqolada XIX asr oxiri – XX asr boshlaridagi jadidchilik harakatining ma’naviy-axloqiy tarbiyaga oid qarashlari tahlil qilinadi va ularni zamonaviy yoshlar tarbiyasiga moslashtirish yo‘llari asoslanadi. Abdulla Avloniy, Mahmudxo‘ja Behbudiy, Abdurauf Fitrat va Munavvarqori Abdurashidxonov asarlari aksiologik yondashuv asosida o‘rganilib, tarbiyaning to‘rt asosiy qadriyati ajratildi: ma’rifat, milliy o‘zlikni anglash, vatanparvarlik va komil inson ideali. Tahlil natijasida jadid merosini ta’lim mazmuni, raqamli media-muhit, muzey-arxiv resurslari hamda oila va mahalla institutlari orqali yoshlarga yetkazishning amaliy yo‘nalishlari ishlab chiqildi.

Kalit so‘zlar: jadidchilik, ma’naviy-axloqiy tarbiya, yoshlar pedagogikasi, milliy o‘zlikni anglash, komil inson, Uchinchi Renessans, aksiopedagogika, raqamli media-kontent.

Globallashuv, raqamlashtirish va axborot oqimi tezlashgan sharoitda yoshlarning ma’naviy-axloqiy qiyofasini shakllantirish, ularda mafkuraviy immunitetni rivojlantirish ta’lim tizimining muhim vazifasiga aylandi. Yangi O‘zbekistonda Uchinchi Renessans poydevorini yaratish strategiyasi ta’lim va ma’naviyat uyg‘unligiga tayanadi.[1] Davlat rahbarining qarashlarida jadidlarning ma’rifatparvarlik faoliyati va ilmiy-adabiy merosi bugungi ma’naviy-ma’rifiy hayot uchun muhim manba sifatida baholanadi.[2]

Jadidchilik harakati siyosiy-ijtimoiy hodisa bo‘lish bilan birga, avvalo, pedagogik va ma’rifiy islohot edi.[3] Mustamlaka sharoitida jadidlar millatni uyg'otishning asosiy yo‘lini maktab va tarbiya islohotida ko‘rdilar. Shu bois ularning merosi yoshlarda tarixiy xotirani mustahkamlash va kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish vazifalari nuqtayi nazaridan alohida ahamiyat kasb etadi.

[1] Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2021.

[2] Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2021.

[3] Inoyatov S. Jadidchilik harakatining O'zbekiston ma'rifiy-ijtimoiy hayotidagi o'rni // O'zbekiston tarixi. – 2020. – № 3. – B. 45–58.; Khalid A. The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia. – Berkeley: University of California Press, 1998.

Jadidlar merosiga oid tarixiy va adabiy tadqiqotlar ko‘p,[4] ammo ularning tarbiyaviy g‘oyalarini yoshlar tarbiyasi amaliyotiga moslashtirish masalasi yetarlicha ishlab chiqilmagan. Mazkur maqola shu muammoga bag'ishlangan.

Tadqiqotda tarixiy-qiyosiy tahlil, manbalar kontent-tahlili va aksiologik qadriyatlarga asoslangan yondashuv qo‘llanildi. Birlamchi manbalar sifatida A.Avloniy, M.Behbudiy va A.Fitrat asarlari,[5] ikkilamchi manbalar sifatida mahalliy va xorijiy tadqiqotlar[6] tanlandi.

Abdulla Avloniy tarbiyani millat taqdiri masalasi deb baholadi: uning fikricha, tarbiya millat uchun hayot yoki mamot, najot yoki halokat tanlovidir.[7] Muallifning 1913-yilda nashr etilgan “Turkiy Guliston yohud axloq” asari milliy pedagogikada axloq bo‘yicha dastlabki izchil o‘quv qo‘llanmalardan biridir. Unda aqliy salohiyat va ma’naviy poklik o‘zaro bog'liq holda talqin qilinadi.[8]

Maxmudxo‘ja Behbudiy zamonaviy mutaxassis uchun bir necha tilni bilish zarurligini ilgari surdi. “Ikki emas, to‘rt til lozim” g‘oyasida milliy o‘zlik bilan jahon bilimlariga ochiqlik uyg‘unlashtiriladi; bunda o‘zbek, fors, arab va rus tillari nazarda tutiladi.[9] Uning 1911-yilda yozilgan “Padarkush” dramasi bilimsizlik va tarbiyasizlikning ayanchli oqibatlarini ko‘rsatadi.[10]

---

[4] Qosimov B. Milliy uyg'onish: jasorat, matonat, fidoyilik. – Toshkent: Ma'naviyat, 2002.; Rajabov K., Zamonov A. O'zbekiston tarixi (XIX asrning ikkinchi yarmi – XX asr boshi). – Toshkent: Sharq, 2017.; Rizayev Sh. Jadid dramaturgiyasi va teatri. – Toshkent: Ma'naviyat, 1997.; Inoyatov S. Jadidchilik harakatining O'zbekiston ma'rifiy-ijtimoiy hayotidagi o'rni // O'zbekiston tarixi. – 2020. – № 3. – B. 45–58.; Turdiyev Sh. Uzoq davom etgan sabot: Jadid matbuoti va ma'rifati haqida tadqiqotlar. – Toshkent: Akademnashr, 2021.; Allworth E. The Modern Uzbeks: From the Fourteenth Century to the Present. – Stanford: Hoover Institution Press, 1990.; Khalid A. The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia. – Berkeley: University of California Press, 1998.

[5] Avloniy A. Turkiy Guliston yohud axloq. – Toshkent: Ma'naviyat, 2018.; Behbudiy M. Tanlangan asarlar. 2 jildlik. T. 1. – Toshkent: Ma'naviyat, 2006.; Fitrat A. Oila yoki oila boshqarish tartiblari. – Toshkent: Ma'naviyat, 2000.

[6] Qarang: Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati, 5–13-manbalar.

[7] Avloniy A. Turkiy Guliston yohud axloq. – Toshkent: Ma'naviyat, 2018.

[8] Avloniy A. Turkiy Guliston yohud axloq. – Toshkent: Ma'naviyat, 2018.

[9] Behbudiy M. Tanlangan asarlar. 2 jildlik. T. 1. – Toshkent: Ma'naviyat, 2006.

[10] Behbudiy M. Tanlangan asarlar. 2 jildlik. T. 1. – Toshkent: Ma'naviyat, 2006.; Rizayev Sh. Jadid dramaturgiyasi va teatri. – Toshkent: Ma'naviyat, 1997.

A. Fitratning 1914-yilda nashr etilgan “Oila yoki oila boshqarish tartiblari” asarida oila jamiyatning kichik modeli, bola esa millat kelajagini belgilovchi sub'ekt sifatida qaraladi; oilaviy tarbiyaning axloqiy va ijtimoiy asoslari yoritiladi.[11]

Munavvarqori Abdurashidxonov usuli jadid maktablari faoliyati orqali nazariyani amaliyot bilan bog'ladi, yangi o‘quv usullari va darsliklarni joriy etdi.[12]

Jadidlar talqinida komil inson – dunyoviy va diniy bilimlarga ega, mustaqil va tahliliy fikrlaydigan, xalq va Vatan manfaati uchun faol harakat qiladigan shaxsdir. Bu talqin faqat zohidlik yoki nazariy bilimdonlikni emas, ijtimoiy mas'uliyat va amaliy faollikni ham o‘z ichiga oladi.[13]

Jadid g‘oyalarini deklarativ yodlatish o‘rniga interaktiv, tanqidiy fikrlashga asoslangan usullar tavsiya etiladi.

– Gumanitar va ijtimoiy yo‘nalishlarda jadid pedagogikasi bo‘yicha tanlov kurslarini kengaytirish;
– Maxmudxo‘ja Behbudiyning “Padarkush” dramasi asosida keys-stadi mashg'ulotlari o‘tkazish: bilimsizlik, tarbiyasizlik va vaqtni behuda sarflash muammolarini tahlil qilish;[14]
– Jadid matbuotidagi munozaralarni talabalar o‘rtasida debat shaklida qayta jonlantirib, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish.[15]

Jadidlar gazeta, teatr va darslik kabi o‘z davrining ilg‘or vositalaridan foydalanganlar. Bugun ularning merosini yoshlarning axborot iste’moli formatiga moslashtirish mumkin: ijtimoiy tarmoqlar uchun 1–3 daqiqalik ilmiy-ommabop roliklar, vizual podkastlar, mobil ilovalar hamda “Jadid Quiz” va “MBehbudiy izidan” kabi gamifikatsiyalangan kvestlar.

---

[11] Fitrat A. Oila yoki oila boshqarish tartiblari. – Toshkent: Ma'naviyat, 2000.; Xalilov N. Abdurauf Fitratning pedagogik va oilaviy axloqiy konsepsiyalari tahlili // Ta'lim va innovatsiyalar. – 2023. – № 5. – B. 78–85.

[12] Rajabov K., Zamonov A. O'zbekiston tarixi (XIX asrning ikkinchi yarmi – XX asr boshi). – Toshkent: Sharq, 2017.; Sodiqov H. Jadid ma'rifatparvarlarining ta'lim-tarbiya va matbuot sohasidagi islohotchilik faoliyati // Pedagogika resurslari. – 2022. – № 2. – B. 112–119.; Khalid A. The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia. – Berkeley: University of California Press, 1998.

[13] Avloniy A. Turkiy Guliston yohud axloq. – Toshkent: Ma'naviyat, 2018.; Fitrat A. Oila yoki oila boshqarish tartiblari. – Toshkent: Ma'naviyat, 2000.; Khalid A. The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia. – Berkeley: University of California Press, 1998.

[14] Behbudiy M. Tanlangan asarlar. 2 jildlik. T. 1. – Toshkent: Ma'naviyat, 2006.; Rizayev Sh. Jadid dramaturgiyasi va teatri. – Toshkent: Ma'naviyat, 1997.

[15] Turdiyev Sh. Uzoq davom etgan sabot: Jadid matbuoti va ma'rifati haqida tadqiqotlar. – Toshkent: Akademnashr, 2021.

Jadid maktablari va bosmaxonalarining 3D va VR modellarini yaratish, jadidlar hayoti va ma’rifiy kurashiga bag‘ishlangan badiiy-hujjatli film, serial va spektakllarni ko‘paytirish.

Fitrat tavsiyalari asosida “Oila ma’rifat markazlari”da ota-onalar uchun trening va suhbatlar o‘tkazish, mahallalarda “Jadidlar avlodi” nomli kitobxonlik va ma’rifat klublarini tashkil etish.[16]

Jadid merosini o‘rganish va targ‘ib qilishda ikki xatolikdan ehtiyot bo‘lish zarur:

1) jadidlarning chuqur falsafiy, iqtisodiy va pedagogik qarashlarini yuzaki iboralar va rasmiy tadbirlar darajasiga tushirib qo‘yish;
2) jadidlarni o‘z davrining konkret tarixiy sharoitidan uzib talqin qilish, ular orasidagi g‘oyaviy tortishuvlar va izlanishlarni inkor etish.[17]

Bu xavflarning oldini olish uchun xolis tarixiy-ilmiy yondashuv zarur.

Shuningdek, taklif etilgan yo‘nalishlarning samaradorligi hozircha empirik jihatdan sinovdan o‘tkazilmagan. Keyingi tadqiqotlarda ular pilot mashg‘ulotlar va so‘rovlar orqali tasdiqlanishi lozim.

Jadid allomalarining tarbiyaviy merosi ma’rifat, milliy o‘zlikni anglash, vatanparvarlik va komil inson ideali kabi qadriyatlarni o‘z ichiga oladi va zamonaviy yoshlar tarbiyasi uchun nazariy-metodik asos bo‘la oladi. Uni yoshlarga yetkazish majburlash yoki yodlatish orqali emas, ta’lim mazmunini yangilash, mazmunli raqamli kontent yaratish, muzey-arxiv imkoniyatlaridan foydalanish va oilaviy tarbiyani mustahkamlash orqali tizimli amalga oshirilishi kerak. Bunda merosni tarixiy kontekstda, tanqidiy yondashuv bilan o‘rganish muhim shart bo‘lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Avloniy A. Turkiy Guliston yohud axloq. – Toshkent: Ma’naviyat, 2018. – 160 b.
2. Behbudiy M. Tanlangan asarlar. 2 jildlik. – Toshkent: Ma’naviyat, 2006. – T. 1. – 280 b.
3. Fitrat A. Oila yoki oila boshqarish tartiblari. – Toshkent: Ma’naviyat, 2000. – 112 b.
4. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021. – 464 b.

[16] Fitrat A. Oila yoki oila boshqarish tartiblari. – Toshkent: Ma'naviyat, 2000.; Xalilov N. Abdurauf Fitratning pedagogik va oilaviy axloqiy konsepsiyalari tahlili // Ta'lim va innovatsiyalar. – 2023. – № 5. – B. 78–85.

[17] Allworth E. The Modern Uzbeks: From the Fourteenth Century to the Present. – Stanford: Hoover Institution Press, 1990.; Khalid A. The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia. – Berkeley: University of California Press, 1998.

5. Qosimov B. Milliy uyg'onish: jasorat, matonat, fidoyilik. – Toshkent: Ma’naviyat, 2002. – 400 b.
6. Rajabov K., Zamonov A. O‘zbekiston tarixi (XIX asrning ikkinchi yarmi – XX asr boshi). – Toshkent: Sharq, 2017. – 240 b.
7. Rizayev Sh. Jadid dramaturgiyasi va teatri. – Toshkent: Ma’naviyat, 1997. – 208 b.
8. Inoyatov S. Jadidchilik harakatining O‘zbekiston ma’rifiy-ijtimoiy hayotidagi o‘rni // O‘zbekiston tarixi. – 2020. – № 3. – B. 45–58.
9. Sodiqov H. Jadid ma’rifatparvarlarining ta’lim-tarbiya va matbuot sohasidagi islohotchilik faoliyati // Pedagogika resurslari. – 2022. – № 2. – B. 112–119.
10. Turdiyev Sh. Uzoq davom etgan sabot: Jadid matbuoti va ma’rifati haqida tadqiqotlar. – Toshkent: Akademnashr, 2021. – 320 b.
11. Xalilov N. Abdurauf Fitratning pedagogik va oilaviy axloqiy konsepsiyalari tahlili // Ta’lim va innovatsiyalar. – 2023. – № 5. – B. 78–85.
12. Allworth E. The Modern Uzbeks: From the Fourteenth Century to the Present. – Stanford: Hoover Institution Press, 1990.
13. Khalid A. The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia. – Berkeley: University of California Press, 1998.